

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Jausmų smarkumas

2013-11-04

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Sukaktys

AUTORIUS: Marta Wyka

DATA: 2013-11

Jausmų smarkumas

Marta Wyka

Marta Wyka (g. 1938 m.) – literatūros istorikė ir kritikė, Krokuvos Jogailos universiteto profesorė, vienuolikos knygų, kurių daugiausia apie Stanisławo Brzozowskio, Konstanto Ildefonso Gałczyńskiego, kitų rašytojų kūrybą, autorė. Paskutinė jos išleista knyga – „Miłozas ir bendraamžiai“ („Miłosz i rówieśnicy“, 2013).

Apie Albert'ą Camus jo šimtmečio proga

Iš lenkų k. vertė Kazys Uscila

Gimęs 1913 metų lapkritį¹, paskutinįjį, kaip vėliau paaiškėjo, savo gyvenimo lapkritį jis praleido Lurmarene. Ir ten, provincialaus namo, kurio likimas susiklostė kitaip, negu numatė ir jis, ir jo šeima, prieglobstyje pradėjo rašyti naują romaną.

Mėgdavo žiūrėti į Luberono kalną ir jam patiko vietinės kapinės. Nieko nespėjo. Paskui už jį spėjo kiti. Gydytojai, kad dėl seniai prasidėjusios ligos jam nebuvo lemta ilgai gyventi. Kad galiausiai galėjo tapti teatro žmogumi. Kad jo naujas romanas būtų buvęs visai kitoks nei tie, kurie atnešė šlovę.

Bet visi biografai cituoja vieną paskutiniųjų jo įrašų, kuris skamba būtent taip: „Nemezidei². Žirgas juodas, žirgas baltas, žmogaus ranka valdo abi furijas. Džiugus yra bėgimas prie atviro karsto.“ 1959 metų gruodis. Nežinau, ar Provansas savo vaizdais primena ir priartina afrikietišką Albert'o Camus tėvynę. Palyginimas su Prancūzijos Pietumis atrodo tiek pat patrauklus, kaip ir lengvas. Taip pat reikia nepamiršti, kad tai yra du skirtingi kraštai, du ne tiek pabėgimo, kiek persikėlimo keliai: Alžyrą paliko tam, kad gyventų Paryžiuje, į Lurmareną iš Paryžiaus jis spruko. Iš teisybės tai nebuvo tas pats Paryžius: jaunuolio geistas, rašytoją jis jau ėmė slėgti. Bet

tai turbūt normalus šlovės poveikis ir vietovėms, kurios tarsi iš jos – šlovės – randasi, su ja siejasi ir jos yra formuojamos.

Ewa Bieńkowska⁴ primena, kokios malonios asociacijos kyla iš žodžio „Lurmarenas“, tai yra rozmarinas – charakterį švelnina žydinčių Pietų kvapai, kuriuos Camus taip mėgo, nors mąstė pirmiausia apie Graikiją.

Naujų, 1960 metų sausio pradžioje jis važiavo mašina į Paryžių. Vairavo Gallimard'as⁵. Buvo maždaug pusiaukelė, kai automobilis ėmė slysti ir trenkėsi į medžius. Iš keturių keleivių Camus žuvo vietoje. Gallimard'as po kelių dienų mirė ligoninėje, moterys liko gyvos, visiems laikams liko nežinomas šunelio, kuris keliavo kartu su jais, likimas. Jis neatsirado niekada, jokių pavidalų.

Tačiau biografai pažymi: žuvusio Camus kišenėje buvo bilietas kelionei į Paryžių. Tai materialus absurdo egzistavimo įrodymas. Mūsų vaizduotė darbuojasi, skverbiasi į svetimo likimo paslaptis, bet iš to menka nauda. Bilietas tėra pasakojimų apie žmogų, kuris pasiekė tobulybės aprašinėdamas nesuprantamus gyvenimo įvykius, argumentas.

Jo jausmai tais paskutiniais mėnesiais buvo skirti trimis moterims; kiekvienai jų parašė jausmingą laišką. Taip pat užrašė knygos, prie kurios pradėjo dirbti, dedikaciją: „Tau, kuri niekada neperskaitysi šitos knygos.“ Jo motina buvo neraštinga.

Vargu ar gali būti palankesnė (komentatoriui...) pabaiga. Tiek daug tikėtasi, taigi turėjo atsitikti daug daugiau, Camus tada dar nė penkiasdešimties neperžengė – buvo jaunas. Jo gyvenimas turėjo tęstis ir augti. Bet pusė amžiaus, kuri praėjo nuo to meto, pavertė rašytoją ikona. Gyvenimo viltys baigėsi negrįžtamai. Bet Panteonas ir toliau atrodo jam per daug šalta ir bejausmė vieta. Šeima nesutiko perlaidoti, tad ir toliau Camus ilsisi po netaisyklingos formos akmeniu Lurmarene.

Jo moterys, išskyrus vieną, aktorę, jau mirusios, knygos priklauso privalomiems skaitiniams, taigi yra retai atsiverčiamos. Camus Alžyras neegzistuoja. Rašytojas, netekęs oro ir žmonių, atrodo lyg iš žodžių nulipdytas vaiduoklis.

Camus vaikaitis Davidas mato senelį kaip vaiduoklį ir įpareigojimą. Jis rašytojas, o jo pavardė Prancūzijoje atrodytų gana paprasta, jeigu ne senelis Albert'as.

Senelio knygas vaikaitis perskaitė dar mokykloje ir tada pripažino jį genijumi. Po įvairių bandymų pats tapo rašytoju, bet šiuolaikinės tematikos vengia. Susidomėjo Prancūzijos viduramžiais, parašė knygą „Karalystės riteriai“, kuri išversta ir į lenkų kalbą. 2006 metais lenkų žurnalistas surengė su juo didelį interviu, bet į klausimus apie senelį atsakinėjo tik tai, ką žinome ar privalėtume žinoti. Įdomu nebent tai, kad vaikaitis, giminaitis, šios tokios rašytojo genų dalies paveldėtojas, nejaučia pagundos savo didįjį protėvį nušviesti kitaip.

Taigi Camus spindi tik savo šviesa niūrioje šeštojo dešimtmečio auroje, kuri mums emocionaliai jau neprieinama.

Prancūzijoje išleistas Albert'o Camus žodynas, kurį sudaro daugiau nei tūkstantis straipsnių. Taigi jis yra klasikas ir turbūt joks naujas žodis nepraslys per to monumentalaus veikalo pylimą. Klausinėjimas apie svarbius Camus žodžius buvo lyg

obsesija žurnalistams dar jam gyvam esant. Šiandien būtų galima paklausti: kodėl? Jis pats atsakė į tuos klausimus, išvardijo tuos savo žodžius: pasaulis, kančia, žemė, žmonės, dykuma, garbė, bėda, vasara, jūra. Nauji laikai sukeistų tų žodžių eilę.

Konkretumo ir detalės amžiuje tas atsakymas skamba kaip išsisukinėjimas nuo kažko labiau įpareigojančio, kaip slėpimasis nuo publikos, kuri nori kuo daugiau žinoti apie gyvenimą ir jo peripetijas, o mažiau apie sielą.

Gražiausią fotografinį Camus portretą sukūrė Henri-Cartier Bressonas. Šiandien nuotrauką galima nusipirkti kaip atviruką. Vilkis lodeninį apsiaustą pastatyta apykakle, su cigarete, Camus, panašiai kaip Bogartas⁶, yra to meto vyriško grožio etalonas. Beje, rašytojas norėjo vaidinti savo amžininkų filmuose. Bet filme pagal romaną „Svetimas“, kurį pastatė Viscontis, Merso vaidmenį galiausiai suvaidino Marcello'as Mastroiannis. Filmą spalvotas (ar tik paspalvintas?), nespelvota versija atrodytų įtikinamesnė. O gal pirma versija ir buvo tokia? Nežinau, mačiau tik tą spalvotą, mažame kino teatre *Champion* gatvėje. Be manęs, gal dar trys keturi žmonės žiūrėjo, kaip dailusis Mastroiannis virsta žudiku. Technikos sukurtas dangus ir saulė veikia priminė filmą apie atostogas.

Žodis „pasaulis“ yra rėmas, į kurį telpa ir tai, kas yra už jo. Camus pasaulyje žmonės vadovaujasi garbės kodeksu, ir būtent garbė juos apibūdina labiau negu bėda ir kančios. Camus, kaip garbės žmogus, nutylėdavo kai kurias savo prielaidas: dėl Alžyro dekolonizacijos, Sartre'o ir de Beauvoir santykių, nekalbėjo apie kitus kolegas rašytojus. Galbūt tas moralinis imperatyvas padiktavo jam galutinį pasirinkimą, kurio iki galo jau neįgyvendino. Norėjo būti teatre ir gyventi scenoje – tai sėkmingai tolintų jį nuo aplinkos konfliktų; bet jo dramos jam šlovės nepelnė. „Kaligula“, „Apgulties būklė“. „Teisieji“ retai pasirodo scenoje (nors Lenkijoje pastaruoju metu vaidino „Kaligulą“). Camus aktorius, kuriuo jis netapo, galėjo suvaidinti, bet su sceniniu kostiumu, savo gilius nusistatymus.

Svajonė apie teatrą, tai yra pasaulį, patalpintą į teatro rėmus, neišsipildė, o teatras ir scena pradėjo nuo Camus tolti. Jo patetiški veikalai šiandien ten neranda jokio prieglobsčio.

Keturi keturių romanų vyrai: Merso, Rijė, Klamansas, Žakas Kormeri. Valdininkas, gydytojas, advokatas, paskutiniojo profesija tiksliau neapibūdinta. Moterys, kurias Camus taip mylėjo, romanams nedavė nieko arba beveik nieko. Jos vos štrichuotos, antrame plane.

Ką kalba ir ką teigia tie keturi vyriški portretai?

Trys pirmieji susikoncentruoja paskutiniame; būtent Žakas (tai ypač matosi meniniu požiūriu neišplėtotuose užrašuose apie „Pirmąjį žmogų“) buvo arčiausiai paties Camus gyvenimo.

Reikia nepamiršti, kad tais metais, kai Camus pradėjo reikštis kaip prozininkas, autobiografijos nebuvo tokios paklausios kaip mūsų laikais. Prozoje tada buvo ieškoma veikiau idėjų, o ne asmeninių išgyvenimų, ir nors vėliau atsirado daug rašytojo biografijų, galima numanyti, kad biografus labiau veikė ne jo romanai, o Camus visuomeninė veikla.

Nes ir Camus metai buvo veikslių – gerų ir blogų, atsakingų ir neatsakingų, etinių ir politinių, metas. Sartre'as, keliaujantis į Kubą susitikti su Fidelio Castro – štai emblema tos kolektyvinės klaidos, kuri tada užvaldė mąstančias asmenybes.

Jaunasis Camus rašyti „Svetimą“ sėda 1942 metais. Vyksta karas ir Prancūzija patiria triuškinantį pralaimėjimą. Tie, kurie ją mylėjo, negali su tuo susitaikyti. Andrzejus Bobkowskis⁷ išvyksta kelionėn dviračiu, kad įamžintų savyje Prancūziją. Józefas Mackiewiczus⁸ rytiniame jau neegzistuojančios Europos pakraštyje pradeda fiksuoti savo gimtojo užkampio žlugimą ir terorą, žinomi keliai nepastebimai virsta keliais į niekur.

Kitame žemyne bręsta tragiški sprendimai. Stefanus Zweigas sutvarko popierius ir perduoda juos savo leidėjui, tada nusižudo. Paskutinė knyga, kurią rašo, yra Balzaco biografija. Czesławas Miłoszas su bičiuliu išsiruošia kelionėn į miestelį prie Krokuvos, vėliau tai aprašys kaip paskutinį apsilankymą iliuzijų pasaulyje, pasaulyje, kuris baigia gyvuoti.

Adorno⁹ rašo Horkheimeriui¹⁰ laiškus, kurie paskui taps vadovu tiems, kurie išgyveno artėjusią pražūtį.

Jaunasis Camus rašo pirmą „Svetimo“ sakinį: „Šiandien mirė mama. O gal ir vakar, nežinau. Gavau iš prieglaudos telegramą.“ Taigi pradeda rašytojo karjerą gal svarbiausiu žodžiu, kurį paskui kartos ne tik kaip apsakymo pasakotojas, bet ir kaip žmogus, sūnus.

Pirmasis romano „Maras“ (tai jo būsimoji šlovė) sakinyje jau nepriklauso pasakojimo subjektui. Jis skamba taip: „Keisti įvykiai, sudarantys šios kronikos siužetą, dėjosi Orane 194. metais. Bendra visų nuomone, tokiems dalykams čia buvo ne vieta, jie išsiskyrė iš to, kas įprasta. Mat Oranas – iš pirmo žvilgsnio paprastas miestas, viso labo prancūzų prefektūra Alžyro pakrantėje.“

„Pirmas žvilgsnis“ yra būdingas Camus stiliaus bruožas. Tai pirmas uždangos pakėlimas, dar nežadantis didelio spektaklio, kuris netrukus prasidės su daktaro Rijė istorija, maru, jo siautėjimu ir pabaiga.

„Krytis“ prasideda taip: „Ar nepasirodyčiau įkyrus, pasiūlydamas tamstai savo paslaugas?“

Taigi pasakotojas grįžta prie vienos istorijos, kuri atsitiko konkrečiame mieste: „Ar ilgam atvykote į Amsterdama? Gražus miestas, tiesa? Kerintis? Štai būdvardis, kurio seniai nesu girdėjęs – nuo tada, kai palikau Paryžių, prabėgo daug metų...“

Romaną „Pirmasis žmogus“ pradeda kelionės aprašymas: „Virš nediduko vežimo, sutemose riedančio akmenuotu keliu, į rytus plaukė sunkūs, tiršti debesys. Tai buvo 1913 metų rudens naktis. Keleiviai prieš dvi valandas išvažiavo iš Bono stoties, kurion atvyko iš Alžyro. Stoty jų laukė vežimas ir arabas, – jis turėjo nuvežti juos į dvarą prie nedidelio kaimelio už dvidešimties kilometrų nuo jūros, kurio valdytoju vyriškis buvo paskirtas.“ Šios kelionės pabaigoje į pasaulį ateis Žakas Kormeri.

Toks yra Camus biografijos, kai ji kuria romanų fikciją, vidinis eiliškumas. Ji brendo

pamažu ir niekada nebuvo baigta. Iš likusių užrašų galima sužinoti, kad prie penkiasdešimtmečio artėjantis Camus pajuto tą autobiografinį būtinumą kaip prievolę ir pareigą. Jeigu jis būtų užbaigęs „Pirmąjį žmogų“, tos biografijos ribos būtų aiškiai nužymėtos. Taip neįvyko, ir Camus tyrinėtojai tarsi laukia, kad iš už baigtinių šedevrų pasirodys ligi šiol nežinomas personažas. Ir gal vis dėlto verta jį įsivaizduoti? Net ir praėjus pusei amžiaus po to, kai, regis, jau išblėso šeštasis dešimtmetis.

Įžymus prancūzų aktorius Francisas Husteras sceninėje „Maro“ adaptacijoje vaidino daugiau negu tris šimtus kartų. Su spektakliu išvažinėjo visą pasaulį. 2013 metų birželį Paryžiaus knygynuose pasirodė jo knyga „Albert'as Camus. Kova dėl šlovės“. Su paantrašte: romanai. Romanas?

„Albert'as Camus neparašė nė vieno šio kūrinio žodžio“, – išpėja Husteras skaitytoją. „O vis dėlto vidinis monologas vyksta per romano herojų, kuriuo yra Albert'as Camus. Jis galėtų taip sakyti“, – toliau teigia aktorius. „Tikėtina, kad būtent taip jis pasakotų apie savo gyvenimą. Bernardas Rijė, „Maro“ herojus, niekada neparašė nė žodžio“, – tęsia toliau Husteras. „Kūną ir balsą jam paskolino Albert'as Camus. Tad ir aš, aktorius ir tos knygos autorius, Rijė vaidmens atlikėjas, galiu pasielgti panašiai. Nes suvokiau Camus dvasią ir veiksmus, šimtus kartų vaidindamas daktarą Rijė. Išsitrynė riba tarp to, kas išgalvota romano puslapiuose, ir to, kas suvaidinta ant scenos lentų.“

Galbūt. Visų pirma traukia dėmesį tas siekis išsiskverbti į Albert'o vidų, pralaužti užtvartą, kuri tarsi skiria jį nuo skaitytojo, kartu neslopindama smalsumo. Kodėl jis? Camus nepaliko dienoraščių, kurie gal daug ką paaiškintų.

Hustero romanai prasideda scena *Gare du Nord* 11, kai Camus išvyksta atsiimti Nobelio premijos (jo gydytojas neleido jam skristi lėktuvu). „Vikingai“ laukia našlaičio, *pied-noir*, tai yra prancūzo iš Alžyro. Drauge su jais laukia visas pasaulis. Ta banali pradžia kartu su svetimumo metafora (svetimi pirmiausia yra „vikingai“) intriguoja, nes klausimas „kodėl jis“ ir toliau neduoda ramybės.

Aktorius Husteras su Camus kauke ir vaidindamas rašytoją į jį atsakyti nemoka. Hustero rašytinis bandymas yra tik emociingas komentaras, dirbtinė formali procedūra, ne kažin kiek papildanti žinias apie rašytojo asmenybę. Galima šimtus kartų ką nors vaidinti, bet kaip su tuo asmeniu identifikuotis?

Netikėtą pastebėjimą aptinku Barbaros Toruńczyk prisiminimuose apie Marką Edelmaną 12: „Marką Edelmaną taikliausiai aprašė Albert'as Camus. Nors jo nepažinojo. Ką būtų galvojęs daktaras Rijė iš „Maro“ apie nelaimės, kurios liudytoju buvo, padarinius? Gal, kaip Marekas, pažymėtų, kad ji sukėlė mąstymo apie viską, kas žmogiška, metamorfozę.“

„Bet Rijė, – tęsia autorė, – buvo tylintis žmogus. O Edelmanas nedvejodamas kalbėjo apie savo veiksmus. Tad gal svarbi čia, visame tame paslaptingame persipynime, veiksmų ekspresija? Nes Rijė juk veikia panašiai kaip Edelmanas, maras įveikiamas. Rijė nesako nieko lyg nuogaustaudamas, kad maras atgims. Edelmanas perspėja. Taigi tylą ir žodis yra simboliai, susiję su grėsmės egzistencijai sąvoka.“

Albert'as Camus buvo rašytojas, o jo tekstai priklauso pasibaigusiai epochai. Niekas šiandien taip negalvoja apie Thomą Manną, bet Camus uždarymas jo laikuose atrodo

neatšaukiamas taip pat ir neigiama prasme.

Pusė amžiaus – kiek tai šiandien svaru? Kai rašė Kraszewskis, Orzeszkowa ir Prusas, vyko tam tikros epochos lūžis, o nustebeš ir sujaudintas skaitytojas matė, kad iš uždraustų tyrų kalasi naujas balsas: šėtono vaiko balsas. Harmoninga frazė liovėsi traukti, o drausmė jau nebuvo etalonu. Paskui ta frazė grįžo, ja ir toliau žavimasi, bet gimstančios naujos epochos riksmas, chaotiškas ir vapaliojantis, nešė laisvės dvelksmą.

Camus proza, rašyta prieš pusę amžiaus, yra retoriška, nors ji kalba apie baisius ir atgrasius dalykus. Taigi yra klasikinė. Nusikaltėliški Merso ir Klamanso veiksmai pasižymi formalia elegancija. Todėl sunku juos ginti tuomet, kai prancūzai jau paragavo kitokios kalbos, tos iš „Elementarijų dalelių“¹³, galimybių.

O vis dėlto ginti tokią prozą verta, nors anaiptol nesu Albert'o Camus advokatė.

Žaviuosi jo jausmų smarkumu dėl kiekvieno reikalo, kuriuo užsiiminėjo kaip menininkas, žurnalistas, dramaturgas, kad paskui sutalpintų tą aistrą į skaidrią, tyrą, taisyklingą formą, emocijų nepažeistą pasakojimą.

Jis žavėjosi Dostojevskiu – gal todėl Camus prozoje aprašyti nusikaltimai ir bausmės pateisino XX amžiaus literatūros moralumo ir jos etinio pašaukimo viltis.

Kaip tai skamba šiandien? Be abejo, istoriškai ir nešiuolaikiškai.

Taigi Camus, suvokiamas kaip praėjusios epochos klasikas, lieka dar atrastinu rašytoju. Šią mokyklinę užduotį traktuokime kaip pranašavimą, o tai, kas čia parašyta, kaip to veikimo signalus.

Paskutinį nebaigto romano fragmentą Camus pavadino „Neaiškus pačiam sau“. Vargšas vaikas, kuris vaikystėje išgyveno bėdų, subrendęs negalėjo suprasti: „Bet ar visa tai buvo, tie gestai, žaidimai, paikystės, polėkiai, šeima, žibalinė lempa ir tamsūs laiptai, palmės vėjyje, gimimas ir krikštas jūroje, galiausiai tie užgesinti ir darbštūs vasaros mėnesiai? Taip, tai buvo, bet buvo ir niūri egzistencijos pusė, visus tuos metus buvusi jame giliai kaip gilūs požeminiai vandenys, kurie savo uolėtuose labirintuose niekada nematė šviesos...“

Versta iš:

„Zeszyty Literackie“, 2013, 3 (123)

1 Albert'as Camus (Alberas Kamiu) gimė 1913 m. lapkričio 7 d. Mondovyje, Alžyre. (Visos išnašos vertėjo.)

2 Graikų mitologijoje Nemezidė – griežto teisingumo, pražuvimo, keršto deivė. Niktės dukra, graikų tragedijose ji pasirodydavo kaip keršytoja ir baudėja.

3 A. Camus 1957 m. skirta literatūrinė Nobelio premija.

4 Knygų apie Friedrichą Nietzsche'ę, Thomą Manną, Czesławą Miłoszą ir kitų kūrinių autorė.

-
- 5 Michelis Gallimard'as - leidėjas, A. Camus bičiulis.
 - 6 Humphrey'is Bogartas (tikr. DeForest Bogart) - JAV aktorius.
 - 7 Andrzejus Bobkowskis - lenkų rašytojas, aprašęs okupuotos Prancūzijos tikrovę.
 - 8 Józefas Mackiewiczzius - lenkų rašytojas ir publicistas.
 - 9 Theodoras Adorno - vokiečių filosofas, sociologas, muzikologas, kompozitorius.
 - 10 Maxas Horkheimeris - vokiečių kilmės filosofas ir sociologas.
 - 11 Šiaurinė geležinkelio stotis Paryžiuje.
 - 12 Toruńczyk B. Żywe cienie. - Warszawa: Zeszyty Literackie, 2012. - P. 170. Barbara Toruńczyk - garsi lenkų publicistė, žurnalo „Zeszyty Literackie“ įkūrėja ir leidėja. Marekas Edelmanas - žydų kilmės lenkų politikas, kardiologas, vienas Varšuvos sukilimo vadovų.
 - 13 Michelio Houellebecqo - prancūzų rašytojo, eseisto romanas.